

A FÖLDRAJZI NEVEK TIPOLOGIÁJÁRÓL ÉS VELE ÖSSZEFÜGGŐ KÉRDÉSEKRŐL

Írta: INCZEFI GÉZA

1. A tipológia — a típusan — tudománya az egyedekben fellelhető közös vonások feltárását tűzi ki célul. Ilyen módon típusokat állapít meg, amelyekbe az egyedek valamely közös sajátosságukkal beletartoznak. A földrajzinév-kutatásban a tipológia valamely területi egység névadásának jellemzésére és más vidék neveivel való összehasonlításra alkalmas. Az élő és történeti nevek lehetőleg teljes számú összegyűjtése után megállapítjuk azon a területi egységen előforduló típusokat és ezek százalékban kifejezett megterhelését. A nevek tipológiája leginkább jelentéstani rendszerezésen alapul, az alaktani szempont csak másodrendű, és kisebb területnél figyelmen kívül hagyható. Így egy csoportba kerülhetnek az alakilag eltérő nevek, mint például *Eperjessík* és *Bibéressíkja*, ez azonban nem hat zavaróan, mert az ilyen eltérések csak kisszámúak valamely kisebb területi egységen, továbbá az alaktani sajátosságok a nevek nyelvtanáról szóló fejezetben amúgy is sorra kerülnek. A tipológiának részletezőnek kell lennie, hogy más vidék névanyagával való egybevetésre minél alkalmasabb legyen. Ezért csak kevés tagból álló, részletező tipológiai csoportok megalkotása sem helytelen. Figyelembe véve a magyar és főbb külföldi irodalom tipológiáit is [1], a földrajzi nevek alábbi tipológiai rendszerét ajánlom.

A nevek tipológiája három (illetőleg négy) alapvető fejezetre tagolódik; ezek I. *Természeti nevek*, II. *Műveltségi nevek* (az ember munkájának, alkotásainak nevei), ehhez szükség esetén III. *Asszociációs nevek* (az ember szabad képzettársulása alapján keletkezett nevek) és IV. *Kategorizálhatatlan nevek* csoportja járul. Ha az Asszociációs nevek kategóriájába csak kevés név tartozik, akkor ezek a *Földnevek* fejezetében (l. később) is elhelyezhetők annak alcsoportjaként. E fő kategóriáknak számos alcsoportja van, így a Természeti nevek *Víznevek*, *Földnevek*, a Műveltségi nevek *Foglalkozásnevek*, *Létesítménynevek* és *Eseménynevek* csoportjaira bomlanak, és ezeken belül is több kategória különül el, például az állattartás, földművelés, halászat stb., utak, építmények: hidak, tanyák, malmok, épületek, települések, egyéb létesítmények: határjelzés, határvédelem stb. nevei. A vízneveket szükségesnek látjuk *Állóvizek*, *Folyóvizek*, *Mocsarak*, *Mesterséges vízmedrek* csoportjaira bontani a szükségletnek megfelelően. Ha gyűjteményünkben a víz színét, hőfokát, minőségét, szagát, alakját stb. jelölő név is található, azok *Más víznevek* címszó alá foglalhatók. A Földnevek fejezetének alcsoportjai: *Felszínnevek* (térzinformák), *Talajnevek* (a föld minőségének, felhasználásának megnevezései), *Testrésznevekből alakult földnevek* (leginkább helyzetviszonyító természetűek, mégis kívánatos az elkülönítésük), *Helyzetviszonyító és alakmeg-*

határozó nevek. Eltérő jellegük ellenére kisebb gyűjtemények tipológiájában még két csoport sorolható a Földnevek fejezetébe. Ezek *Növény- és állatnevekből alakult földnevek* (alcsoportjai: egyes növények, fák nevei, erdők, állatok, — házi és vadállatok, halak, madarak — nevei); *Birtoklástörténeti nevek* (a föld birtoklásának alapjai: Járandó, Osztás, Ülés; birtokhatárok emlékei: Határ, Hármás stb.). A Műveltségi nevek kategóriájába az *Eseménynevek* csoportja csak szükségből (kevés név esetén) sorolható eltérő természete miatt, egyébként önálló fejezetet igényel.

A névadás természetét figyelembe véve szükségesnek tartom a földrajzi nevek (határrésznevek és utcanevek) új szempontú osztályozását az ún. *direkt és indirekt* nevek elkülönítésével. A víz, a föld és az utcák megnevezésének természetes módja magából a vízből vagy a földből kiinduló szemlélettel valamely tulajdonságának, sajátosságának megjelölése. Ezt nevezzük *direkt* (közvetlen) megnevezésnek, névnek. Azonban gyakran nem maga a víz, a föld, hanem a rajta levő növények, állatok, tereptárgyak, a területen lejátszódó események, a terület felhasználása, birtoklása stb. a víz, a föld-meghatározója. Ezt nevezzük *indirekt* (közvetett) névnek. E két névtípus elkülönítésével a vizsgált terület névadásának alapvető vonásait tárjuk fel, mert nem csupán az világlik ki, hogy a táj valamely alakulatának mi a tipikus neve e vidéken, és az milyen megterheltségű, hanem arról is tájékozódhatunk így, hogy a névadás leggyakrabban milyen szemléleti módon alapul. De más haszon is származik e két típus elkülönítéséből. Olykor e két típus élettartama más: a direkt nevek szívósabbak az indirekteknél.

A többtagú (és összetett) nevek [2] tipizálásának alapjául a nevek alapeleme (jelölése Ae) szolgál, mert ez a név jelölő funkciójának legfőbb hordozója. Ez általában a név utótagja (Lyukashalom, Bogdánpartiút). A többtagú (és összetett) nevek alapeleme és meghatározó eleme(i) [3] közötti viszony azonban igen szoros, egymástól el sem választhatók; az alapelem és a meghatározó elem (determináns, jelzése Me) szerepét a névben nem lehet elszigetelten kimutatni, ezért a tipológia megalkotásában az alapelem és a meghatározó elem együttes figyelembevétele szükséges. Az alapelem mint az azonosító funkció legfőbb hordozója alkotja a tipológia fő kategóriáit, a meghatározó elem pedig ezen belül alcsoportot eredményez. A meghatározó elemek elkülönített tárgyalása nem nyújtana a táj névadására részletezően jellemző tipológiát. Így a tipológiából arra is fény derül, hogy az egyes alapelemek milyen természetű meghatározó elemekkel együtt alkotnak földrajzi nevet, tehát az alapelemek és meghatározó elemek kapcsolatából adódó altípusok is felmérhetők. Arról is tájékozódhatunk így, hogy például a *tó* alapelem milyen meghatározó elemekkel szokásos ezen a területen, vagy a *nyomás* alapelemű neveknek melyek itt a szokásos meghatározói. A tipológia a nevek mai funkcióján alapul, tehát például a *Bogárzóér* előtagja nem minősül az állattartás nevének, hanem csak helymeghatározásnak, mert van *Bogárzó* alakú földrajzi nevünk a vizsgált területen [4], és az *ér* utótag mellett az a szerepe, hogy a vízfolyás helyét jelölje. A neveknek ugyanaz az eleme alapelemként és meghatározó elemként is szerepelhet valamely névben. Például a *sík* 'sima, nád, bozót nélküli vízállás, tó' alapeleme, a *Keskenysík*, *Kissík*, *Nagysík*, *Biberéssíkja*, *Eperjessík*, *Ludassíkja* neveknek, de meghatározó elemként is előfordul a *Síkere*, *Síkfarka* nevekben. Először az alapelemeket mutatom be. Ezt azért teszem, mert olykor csak alapelemből áll a név. De felveszem ide azt a néhány alapelemet is, amely önmagában nem névalkotó, hogy

áttekinthessük őket külön is. Ilyenkor jelzem, hogy egymagában nem él (Ae:-). Utána a meghatározó elem és alapelem viszonyából adódó típusok következnek külön a direkt és indirekt megnevezések szerinti csoportosításban. Az alapelem ugyan némileg háttérbe szorul itt azáltal, hogy csak kategóriájának megjelölését adjuk (pl. víznév és nem kút vagy tó neve), de a meghatározó elem által alkotott csoportokon belül a kevés számú alapelem részvétele (súlya) az egyes csoportokban könnyen áttekinthető (;jel is elkülöníti őket).

A személynévi eredetű tagból álló vagy ilyent tartalmazó földrajzi neveket külön fejezetben kell bemutatni. Ebben is elkülönülnek a pusztaszemélynévből állók a személynév mellett köznevet is tartalmazóktól. A pusztaszemélynévi eredetűek a csak köznévi tagból állók tipológiai rendszerével nem is érintkeznek. A személynévek a többtagú névben lehetnek alapelemek és meghatározó elemek egyaránt. Ha a személynév alapelem, a köznévi pedig meghatározó elem (*Újgospodi*), akkor a köznévi előtag a csupán köznévi tagból álló nevek előtagjához hasonló szerepű. Leggyakrabban az alapelem nagyságát, minőségét, korát, helyzetét, alakját, helyét határozza meg. De a név személynévi alapeleme alapján már nem illeszthető a köznevek rendszerébe. Ha azonban köznévi tag az alapelem (*Babályhalom*), akkor a csak köznévi tagokat tartalmazó nevekkel azonos jellegű tipológiai alapszerbe foglaljuk, hogy könnyen egybevetethetők legyenek. Egyébként — az alaktani szempontot mellőzve (hiszen ez a nevek nyelvtanáról szóló fejezetben kerül sorra) — SZABÓ T. ATTILA alapos rendszerezése [5] egy vidék szükségletére leszűkítve kitűnően használható.

A pusztaszemélynévből alakult, továbbá a személynévi alapelemet tartalmazó földrajzi neveknek is új alparendszerét kísérlem meg kialakítani e személynévi eredetű tagoknak a földrajzi névben betöltött szerepe alapján. Ez természetesen a személynévi meghatározó elem mellett köznévi alapelemet tartalmazó nevek szokásos rendszerén belül is érvényesíthető, vagyis a köznévi alapelem az alapszer meghatározója, azon belül pedig a személynévi meghatározó elem funkciója szerint alakítjuk ki az alcsoportokat. Ilyen alapon elkülönülnek egymástól azok a nevek, amelyeknek személynévi funkciója ma is eleven, azoktól, amelyek már elhomályosultak ebben a szerepben. Az elhomályosult személynév szerepe csak a lokalizálás (a köznévi taggal együtt); ez a szerep erősebb, hatékonyabb, ha az elhomályosult személynév egymagában is földrajzi név a területen (pl. *Bogdánér*, *Lelesík* mellett *Bogdán*, *Lele* is földrajzi név). Néhány névben az elhomályosult személynévi eredetű tag önállóan nem tölti be a földrajzi név szerepét (*Mámaér*, *Gubástelek*, *Vitahalom* mellett nincs *Máma*, *Gubás*, *Vita* földrajzi név), ezért ezek lokalizáló képessége halványabb, nem olyan erőteljes. Azzal lokalizálnak, hogy más értől, telektől, halomtól stb. megkülönböztetnek eltérő meghatározó elemükkel. Akkor lokalizálnak erőteljesebben, ha ez az előtag több névben is megtalálható, és ezek csoportosan helyezkednek el a területen (*Mámaifenek*, *Mámaihalom*).

Több nevünk személynévi eredetű előtagja ma is eleven személynévként. Ezek a lokalizálás mellett a valakihez való tartozás, a valóságos vagy nem valóságos birtoklás jelölését is tartalmazzák. Ha az eleven személynév földrajzi névként is használatos (*Ágostonhalom*, *Baranyiörvénye* mellett van *Ágoston*, *Baranyi* földrajzi név), akkor a lokalizáló képesség szintén erősebb azoknál a nevekénél, amelyekben az eleven személynév nem földrajzi név (*Jakabfenék*, *Vincekút* mellett nincs *Jakab*, *Vince* földrajzi név). Mindezek alapján a nevek mai funkcióját figyelembe véve, a személynévi eredetű tagoknak négy tipológiai csoport-

ját különböztetjük meg, amelyek a puszta személynévi eredetűek fajtáinak (családnév, keresztnév, szentek neve) és a többtagúak köznévi tagjának jelentés-tartalma alapján alkotott alcsoportok (l. elől) új alcsoportjait alkotják, ezek: *az elhomályosult személynév földrajzi név*, vagy *nem földrajzi név*; ugyanígy *az eleven személynév lehet földrajzi név*, vagy *nem földrajzi név*.

Az eddig előadottak szemléltetése céljából a Makó körüli tágabb vidék (Makó, Földeák, Óföldeák, Maroslele határa) neveinek tipológiájából egy részletet mutatok be. Ebben a gyűjteményben a természeti nevek száma 290, az összes, köznevekből alakult (470) nevek 61,8⁰/o-a. A víznevek fejezete 62 nevet (21,3⁰/o) tartalmaz. Vízneveink az alapelem oldaláról nézve nem változatosak (l. lenn), hiszen mindössze 8 alapelem alkotja a neveket. Ha azonban a meghatározó elemeket is figyelembe vesszük, akkor tűnik elének a vidék jellegzetes névadása, vagyis a kevés alapelem sokféle meghatározó elemmel párosulva elég változatos neveket eredményez. A tipológiában keresztrel jelölöm a kihalt neveket.

Állóvizek (26 név 41,9⁰/o) — *Alapelemek*: *Ingó*, számuk 1, az összes víznevek 1,6⁰/o-a, az állóvizek 3,8⁰/o-a. *Kút* 'vizesgödör' és 'a víz mélye', számuk 5, az összes víznevek 8,1⁰/o-a, az állóvizek 19,2⁰/o-a. *Ae*: — *Sík* 'sima, nád, bozót nélküli vízállás, tó,' számuk 7, az összes víznevek 11,3⁰/o-a, az állóvizek 26,9⁰/o-a. *Meghatározó elem* a †*Síkere*, †*Síkfarka* nevekben. *Tó*, számuk 13, az összes víznevek 21,0⁰/o-a, az állóvizek 50⁰/o-a. *Az alapelem és meghatározó elem kapcsolatából adódó típusok* — *Direkt nevek*: minőségmeghatározás + víznév: *Sóskút*, *Sóstó*; a víz mozgása + víznév: †*Serkút*; alakmeghatározás + víznév: †*Keskenysík*; †*Görbetó*, †*Horgastó*, †*Hosszútó*, †*Kerekto*; nagyságmeghatározás + víznév: *Kissík*, *Nagysík*. *Indirekt nevek*: felhasználása + víznév: †*Baromkút*, †*Halastó*; helymeghatározás + víznév: †*Kákásikút*, †*Rákosikút*; *Biberéssíkja*, †*Eperjessík*, †*Ludassíkja*; †*Földvárító*, †*Lúcastava*; növényzet + víznév: †*Kölestó*; eseménymeghatározás + víznév: *Gyilkostó*; nagyság- és helymeghatározás + víznév: †*Kislúcastava*, †*Nagylúcastava*.

Folyóvizek (36 név 58,0⁰/o) — *Alapelemek*: *Csorgó*, számuk 2, az összes víznevek 3,2⁰/o-a, a folyóvizek 5,6⁰/o-a. *Ér*, számuk 24, az összes víznevek 38,7⁰/o-a, a folyóvizek 66,7⁰/o-a. *Fok*, számuk 8, az összes víznevek 12,9⁰/o-a, a folyóvizek 22,2⁰/o-a. *Örvény*, számuk 2, az összes víznevek 3,2⁰/o-a, a folyóvizek 5,6⁰/o-a. *Ae*: — *Az alapelem és meghatározó elem kapcsolatából adódó típusok* — *Direkt nevek*: a víz jellegzetessége + víznév: *Folyóér*, †*Jóvizere*; állapotmeghatározás + víznév: *Szárazér*; nagyságmeghatározás + víznév: †*Keskenyér*, *Nagyér*, †*Vékonyér*; †*Nagyfok*. *Indirekt nevek*: helymeghatározás + víznév: †*Biberésere*, †*Bogárzóér*, *Dáliér*, †*Ebástaere*, *Eperjesiér*, †*Gyűrüsere*, †*Kákásér*, †*Kövesdér*, †*Síkere*, + *Vaskapuere* (a *Vaskapu* frn. itt nem maradt fenn, de Szegeden előfordul); †*Biberésfokja*, †*Csipkésifok*, *Kövesdfokja*, †*Mejefok*, †*Zugolyifok*; †*Kövesdörvénye*, †*Tömösiörvény*; helymeghatározás + víznév: *Általér*; *meder* + víznév: †*Horróér*; növényzet + víznév: *Sásér*; állatnév + víznév: *Disznóér*; a vízpart talaja + víznév: †*Vályogvetőifok*; nagyság- és helymeghatározás + víznév: †*Vékony-Biberéserei*.

A vidék vízneveinek áttekintésekor kiténik, hogy a 26 állóvíz nevéből csak 7 (26,9⁰/o) az élő név, 19 név (73,1⁰/o) viszont kihalt már. A folyóvizek nevei ezzel szemben kisebb mértékben vesztek ki a Maros szabályozása óta, mert a vízlevezetésre általában a régi vízerek medrében ásott árkok szolgáltak, és ezeket a régi erek nevével jelölték gyakran. A 36 ér nevéből ma is élő név 13 (36,1⁰/o), kihalt név pedig 23 (63,9⁰/o). Feltűnő azonban, hogy a *fok* alapelemű nevek

teljes számban kivesztek, és ezzel szegényedett e vidék névadása. Az *örvény* alapelemre is csak történeti példánk van már. Nagyon ritka a *tó* alapelem a múlthoz képest, mert csupán 3 (23,1%) élő névvel szemben 10 kihalt már (76,9%). Az alapelem és a meghatározó elem által együttesen alkotott típusok vizsgálatából az a tanulság vonható le, hogy a helymeghatározás és a *kút, sík, tó, fok, örvény* alapelemekből álló típus teljesen, az *ér* alapelemmel fele részben kiveszett. Ennek a jelenségnek a magyarázata abban lehet, hogy a földrajzi névből álló megkülönböztető elemű indirekt neveket nem a helyi, hanem a távolabbi lakosság használta, a helybeliek csak az alapelemeket ismerték. A vizek lecsapolásával pedig a neveket használó környező lakosság emlékezetében hamarabb elhalványul a táj régi vízrajza, mint azon a helyen. Továbbá úgy látszik, hogy a direkt nevek szívsóbbak az indirekteknél, mert belőlük több megmaradt, legalábbis a víznevekből.

A határrésznevekhez hasonlóan a *települések belterületének nevei* közül a spontán (természetes) nevek is direkt és indirekt nevekre különülnek. A direkt nevek az utca (tér) alakját, korát stb. jelölik. Földeákon például [6] a spontán (természetes) névadással keletkezett nevek közül *direkt megjelölések* az alakmeghatározó nevek (Csonka úcca, †Darab úcca, †Fél úcca, Halom úcca, Kereszt úcca, †Nagykereszt úcca, †Törötthalom úcca, Völgy úcca). Az *indirekt nevek* csoportjai: helyzetviszonyító nevek (†Alvégi úcca, †Első úcca, Érmellék, Északisor, Keletisor, Kertalja, Nyugatisor, Szélsősor); a közeli település (határ rész) nevéből alakult irányt jelölő nevek (Karabuka úcca, Makói úcca, Vásárhelyi úcca); másoknál az utcában lakó személy, ott található épület a névadó (Bernát úcca, †Egyesmalom úcca, Horvátország, †Jegyzői úcca, Pali kovács szélmalma, Patika úcca, Vasútsor, Zsidó Panni úccája, stb.). A település [6] többi utcáit tudatos (mesterséges) névadással jelölték. A direkt nevek mind régi, népi megnevezések, az indirektek között ilyen kevés van (Érmellék, Kertalja), legtöbbször régi mesterséges alkotás, a község vezetősége nevezte el őket a múlt század közepén az akkor szokásos nevekkkel (Északisor, Keletisor stb.), amint egy korabeli iratban olvashatjuk. A mostani mesterséges, ún. emlékeztető nevek (Petőfi úcca) divatja akkor még ismeretlen volt e falukban.

2. A tipológia kérdéseivel szorosan összefügg a nevek értelmezése. A neveknek a tipológiai rendszerben való helyét a név etimológiája határozza meg. Valamely vidék teljes névanyagának rendszerezője nem térhet ki e bonyolult kérdés elől, akár magyarázat formájában, akár pedig a neveknek csupán rendszerbe állításával kell állást foglalnia a nevek értelmezése tekintetében. A múltban tévesen, öncélúan a nevek értelmezését tartották legfőbb nyelvtani feladatnak. ADOLF BACH művében [7] találóan mutat rá ennek téves voltára: „Ich muß mit allem Nachdruck betonen, daß die etymologischen Fragen nur Teilprobleme der ON-Kunde sind.” A névfejtés csak eszköz lehet arra, hogy a nevek helyét a tipológiában meghatározzuk, a nevekben rejlő nyelvi, gazdasági, településtörténeti stb. tanulságait levonhassunk. Valamely területi egység teljes névanyagának tipizálásakor a legbonyolultabb névfejtési problémák is felvetődhetnek, ezzel szemben a tipológiák általános szerkesztői a névgyűjteményekből a legalkalmasabb példák kiválogatásával e bonyolult eseteket elkerülhetik. A földrajzi nevek (különösen a határrésznevek) értelmezését nagy nyelvészek sora minősítette a legnehezebb és legbizonytalanabb nyelvészeti feladatnak. Csak két tudós véleményét említem. Már JAKOB GRIMM úgy nyilatkozott: „Die Deutung der Ortsnamen ist vielleicht das allerschwerste in der Sprachfor-

schung, immer aber anziehend und auch verführerisch" [8]. ANTONIE MEILLET általában a tulajdonnevekről így írt: „les etymologies de nomos propre sont incertains” [9]. A határrésznevek értelmezésének nehézségeit leginkább az alábbiak okozzák:

A határrészneveknek csak egészen kis csoportjánál állapítható meg szoros kapcsolat a jelölt táj és a név köznévi értelmű jelentéstartalma között [10], ezért a név jelentéstartalma általában nem segíti a név magyarázatát, mint a közneveknél. Azoknál a neveknél pedig, amelyeknél szoros kapcsolat van a név és a táj között, azoknál a névfejtéshez (de a viszony megállapításához is) nagy helyi ismeret szükséges. Például a Földeák környéki *Vörösnádhát*-ról csak a helyszínen tudhatjuk meg, mit jelent a vörös nád a lakosság nyelvében. A terület névadója a közönségesnél alacsonyabb (kb. 180 cm) nádfajta, amelynek vörös a bugája. A környék lakossága jól ismeri ezt a nádfajtát. A név és a táj viszonyának vizsgálatakor azonban azt is mérlegelni kell, hogy jelölésátvitel útján más vidékről is kerülhettek át nevek [11], amelyek megfejtésében egy kisebb táj neveinek ismerete nem nyújt segítséget.

A határrésznevekről csak elvétve van régebbi történeti adat, így fejlődésüket ritkán lehet kimutatni. A települések határának neveit nagyobb számban — néhány régi birtokadományt, határjárást tartalmazó irattól eltekintve — csak a telekkönyv létesítése (a múlt század második fele) óta jegyezték fel. Az Alföldön a háborús pusztítások következtében a levéltárak iratai csak a XVIII. század közepétől maradtak fenn, ezért a régebbi nevek fejlődésének alakulását nem ismerhetjük meg a helyi levéltárak irataiból.

A szájhagyományban élő határrészneveket nagy mértékben alakítja a népetimológia. Különösen az idegen eredetű nevek (személynévi tagok) változnak meg úgy, hogy a közösség egy ismert jelentésű köznévhöz kapcsolja. A szegedi határban két helyen is előforduló *Átokháza* nevének 1493-ból fennmaradt *Altokszallasa* alakja árulja el előtagjának kun származását [12]. Ha ez az adat véletlenül nem marad fenn, akkor nem lett volna okunk abban kételkedni, hogy a Szegedtől távol eső, homokos terület megjelölésére nem az *átok* köznevet használták a szokásos *háza* utótaggal tréfás-gúnyos nevet alkotva. Hasonló jellegű nevek másfelé a *Jajhalom*, *Kopplókert*, *Panaszdűlő* [13]. Az *átok* főnévből való származását a névhez kapcsolódó néphagyomány is megerősítené: „Neve onnan származik, hogy átkozott rossz földje volt, semmire se jó futóhomok.” Az efféle néphagyománynak általában csak ritkán van történeti forrásértéke, inkább csak néprajzi jelentősége van. Ha valamely névről maradt fenn okleveles adat, akkor sem nyújt ez számunkra biztos alapot a névfejtéshez, mert lehet, hogy az oklevélben is már a népetimológiai alak őrződött meg, tehát a népetimológia már előbb átalakította a nevet. A népetimológia tehát a látszólag legegyszerűbb nevek értelmezését is bizonytalanná teheti.

A határrésznevek értelmezése lehetetlen a vidék élő és történeti személyneveinek és ragadványneveinek ismerete nélkül. Csak ezek ismerete alapján állíthatjuk, hogy például az alábbi Szeged környéki földrajzi nevek előtagja személynévből (ragadványnévből) származik: *Darázserdő*, *Diliér*, *Fürgehalom*, *Gácsérhegy*, *Kalapácstelek*, *Kárászerdő*, *Máléhalom*, *Mász(fel)hegy*, *Meszeshegy*, *Ototthegy*, *Sátánjárás*, *Süvegrét*, *Tanácshegy*, *Zabosfa* [14]. Ha e nevek valamelyikét viselő család elköltözik e területről vagy kihal, és írásos nyoma nem marad, akkor bizonyára köznévi eredetűnek minősítenénk e nevek előtagjának nagy részét (különösen a *Kalapácstelek*, *Süvegrét* neveket). Mindezzért a

földrajzi nevekkel egyidőben az élő és történeti család- és ragadványneveket is össze kell gyűjteni. Nagy települések esetén elkerülheti a kutató figyelmét egy olyan családnév, amely fontos adat egy név magyarázatához. Szeged környékén, Tápé község keleti határában nagy területet jelölnek a *Vetye*, *Vetyehát*, *Vetyeihajlás* nevek, a levéltár XVIII–XIX. századi irataiból előkerültek a *Belsővetye*, *Külsővetye* kihalt nevek. A *Vetye* személynévi eredetének magyarázatához az nyújtott alapot, hogy a *Vejteb* személynévvel egyeztethető, amely e területen régen előfordult. Egy adat szerint 1199-ben *Vejteb* Csanád megye főispánja volt [15], de a XIII. században is előfordult a személynév a mi területünkön, ?1256: „Michaele . . . ac fratre suo *Weyteh*” [16]. Azonban névjegyzékek tanulmányozása során előkerült a *Vetye* (~*Vitye*) családnév, amelynek a francia *Vétier* személynévből való származását PALÁSTI LÁSZLÓ mutatta ki [17]. Egy francia telepes család neve lett határresznévvé. Francia telepes emléke Szeged határában a *Franciahegy* is [14].

Egyes neveknek több (2–3) olyan magyarázata is lehetséges, amelynek mindegyike valamelyes bizonyítóanyagon alapul. Ilyenkor a jelölt táj alapos ismerete és más vidékek neveinek analógiája adhat szilárd alapot a névfejtéshez. Mindenesetre a táj ismerete nélkül aligha lehet véleményt nyilvánítani. Makó DNy-i határában a Maros töltése mellett van az *Ingó* nevű határresz, gyümölcsös, szántó meg település a Maros töltésén belül. Emellett *Fingó* neve is él a területnek, de csak szűk körben, mert a telekkönyv az *Ingó* nevet rögzítette, és ezért ez vált általánossá. Azonban a levéltár iratai mindkét névre őriztek meg adatokat a XVIII. század második felétől, 1773: „*Fingó* hegyben . . . Szőlleje” [18], 1780: „*ingoba* . . . Szőlő” [19]. Már a múlt század első felében együtt élt a két név, mert ugyanabban a levéltári iratban együtt is megtalálhatók, 1828: „*Fingóba* . . . Szöllöm . . . *Ingai* Hegybe . . . Szöllömet” [20]. Gondolhatnánk arra is, hogy a két név közül a *Fingó* az eredetibb, és melléje keletkezett eufemisztikus, szépítő változatként az *Ingó* alak. Ez esetben a makói gyümölcsöshöz (szilváshoz, 1796: „*Ingóban* . . . Szilvásom”, Csanádi Püspökség levéltára 1796/13) kapcsolódó asszociáción alapulna a *Fingó*. Azonban az eddigi kutatás és a hely ismerete alapján másutt kell a név eredetét keresnünk. MÉSZÖLY GEDEON nagy értékű műveiben [21] bemutatja Lovassy Sándor tanulmányából [22], hogy a régi vízivilág úszólápjának *ingóláp* vagy röviden csak *ingó* volt a neve [23]. Ugyanis Lovassy munkájában az *ingóláp* összetételen kívül több esetben is csak az *ingó* köznévvvel nevezi meg a természetnek ezt az alakulatát. Munkájának alcímében jelöli, hogy „helyszíni tanulmányai alapján” készítette dolgozatát, ezért joggal feltételezhetjük, hogy a nép ajkáról ismerte meg az *ingó* szót. Van azonban e szóra adatunk az újabb szakirodalomban is. Kiss LAJOS hatalmas munkájában (Régi Rétköz) a Rétköz régi, csodálatos vízi világának rendkívül gazdag névanyagát örököltette meg a tudomány számára. Benne csak *-láp* utótagú név több mint 160 található. Művének a lápok leírásáról szóló részei Lovassy közlésének hitelességét erősítik. Az *ingóláp* megjelölései a Rétközben *járó*, *úszóláp*, *mozgóláp*, a leragadt láp neve (245) *Üllő* (299, 300), *Üllőláp* (310). Az *úszóláp* tulajdonnévi megjelölései között találjuk a *Jároláp* (57, 186, 261, 305) nevet, amely a sziget haladó mozgását jelöli, továbbá *Libegő* neve is van (200, 345, 349), amely a sziget ingó mozgásának szemléletén alapuló név. A Tisza menti Szabolcsveresmart keleti határában, ahol a régi térkép (11) vízjárta területet jelöl, található az *Ingódülő* (348). Ha a *-dülő* utótagot elhagyjuk, amelyet újabban kapcsolnak hozzá minden népi

névhez a községek telekkönyvi hivatalai, akkor a makóival azonos *Ingó* névhez jutunk. Kár, hogy a terület leírásából (348) nem derül ki, hogy lép volt régen, de a mellette fekvő *Nádló* meg a kiszáradt *Fejérrét* nevei alapján (uo.) ezt feltételezhetjük. A neves szerző kérésre levélben úgy tájékoztatott, hogy az a feltevés, hogy a szabolcsveresmarti népi *Ingódűlő* név eredetileg ingólápot jelölt, és *-dűlő* utótagja újabban járult a névhez, „nagyon is feltételezhető, sőt természetes” (itt is megköszönöm Kiss Lajos szíves tájékoztatását). Ez az *Ingó* név jól beleillik az eddig ismert lépnevek nyelvi megformáltságába, mind igenevek: a Rétközben *Üllő*, *Libegő*, *Járóláp*, *Ingódűlő*, a Szeged körüli Tisza és Maros mentén *Ingó* és *Lebő* [24], Erdélyben *Hintómező* [25]. Az *Ingó* névre a régiségből is van emlékünck. Mészöly is idézi az OklSz. adatait, 1327: *Ingow*, 1343: *ingoberekbercheorra*, 1415: *Ingoberegberczehora*, 1430 k.: *Ingoberegberche*, 1476: *Kysyngó*, de a MTsz.-ban is megtalálható a név alapjául szolgáló köznévi: *Ingó*, *inkó*: ingovány (Marcall mell., Pápa vid. Tsz.) alakban.

A makói *Ingó* a város DNy-i szélén fekszik a Maros közelében, amelyet azonban a töltés elválaszt a folyótól. Egy 1805-ből való térkép szerint azonban egészen a Marosig kiterjedt. A terület mélyen fekszik, és áradáskor a fakadásos víz hamar feltör. 1964 nyarán Békési Imre jelenlétében özv. Kovács Józsefné Jancsa Juliánna 92 éves és fia, Kovács Antal 64 éves helybeli adatszolgáltatók, akik elsőnek építettek házat Ingóban, tehát legrégebb lakosok ott, így tájékoztattak a földről: „Ingót gyakran fölveri a víz. 1916-ban a gilisztajukakon piccölt föl a víz. Az udvaron járva még libegött a föld a lábunk alatt, úgy tele vót vízzel. 1941-ben át kellett vágni az országútat, hogy léfójjon. 1961-ben elmenekültünk a víz miatt. A malacokat is fölvette a víz, ászokra kellett őket tenni. A földárja sok kárt okoz itt. Régen itt több gyümölcsös, szőlő volt, de kipusztultak a víztől, csak pár esztendőig él a fa, a szőlőtő. A víz gyakran buggyan föl, és ijenkor dészkat kellett lerakni a szobába is, mert lesűjdedt az ember lába. A szőlőt is úgy permeteztük, hogy dészkat raktunk le. Csatornázni kell a területet, másképpen nem épül új ház.” A terület vizes volta az oka, hogy benne a levéltári iratok szerint a múltban oly gyakran váltogatták a használatát, szőlőt, káposztát, szilvát termeltek felváltva a földön, vagyis ha az egyik kipusztult, mást ültettek.

A Maros szabályozása és a töltés elkészítése után is így uralkodik a víz *Ingó* területén, előtte pedig semmi sem állta útját áradáskor. A mélyfekvésű területen a folyó vizének elapadása után is megmaradt a víz, és így ingoványos, lápos vidék lehetett, amelyen ingóláp könnyen keletkezhet.

Az *Ingó*- *Fingó* névpárra visszatérve, az eredetibb *Ingó* mellé a *Fingó* úgy keletkezett, hogy a vidék arculatának változása után, bizonyára már az 1754. évi első Maros szabályozás után [26] *Ingó* területén telepített szőlőt, gyümölcsöst sok kár érte áradások idején [27], így becsmérő nevet alkottak egy hang hozzátételével a gyenge termést hozó szőlőről, gyümölcsösről.

Egy hang hozzátoldásával obszcnen változat alakítása nem egyedülálló, hiszen közszókat is alakítanak ilyen játszi módon (arany — sz . . . , arravaló — sz . . .), de ilyen változata még más földrajzi névnek is van e vidéken. Az eredetibb *Ardics* mellé így keletkezett itt a *Szardics* változat, amely ugyanazt a területet jelölte, és (az *Ingó* — *Fingó* névpárhoz hasonlóan, l. előbb) azonos iratban is megtalálható: 1799: „azon Szőlőből melly a' *Szardicsban* vagyon . . . *Ardics*” [28]. Erre a jelenségre, egy hang hozzátoldása (illetőleg a kezdő hang változtatás) útján való tréfas, rosszalló névváltozat alkotására gyűjteményeink-

ben van még példa. Ilyen lehet a Nyárárdmentén BENKŐ LORÁND értelmezése szerint *Varjósárdó*, amelynek eredetibb *ardó* 'erdőőr' utótagja bővíthetett egy *sz* hanggal [29]. Az *Ardó* különben gyakori földrajzi nevekből, összetételben vannak rá példáim: *Beregárdó*, *Feketeárdó*, *Hidvégárdó*, *Pelsőcardó*, *Szamosárdó*, *Szöllősárdó*, *Szöllősvégárdó*, *Végárdó* [30]. Ezért joggal gondolhatunk arra, hogy a makói határból való kihalt *Szardó* (1828–1838) is ilyen természetű, habár *Ardó* változata nem került elő a levéltárból. Különben a német szakirodalomban is fellelhetők az efféle földrajzinév-változatok. A BACH munkájában [31] az *Aurich* → *Schaurig* alakulás található. Ehhez hasonló az a jelenség, amelynél nem mássalhangzó hozzátoldásával, hanem mássalhangzó cserével alkotják meg a névváltozatot: *Fußweg* → *Kußweg*, *Wierland* → *Bierland* [32].

Az eddig mondottak alapján a határrésznevek eredetére vonatkozó megállapításokat néha csak valószínű feltevésnek tekinthetjük. A hely ismerete nélkül meg sem kísérelhető névfejtésük.

JEGYZETEK

- [1] BENKŐ LORÁND, LÖRINCZE LAJOS, SZABÓ T. ATTILA, KÁZMÉR MIKLÓS, JOSEPH SCHNETZ, ADOLF BACH, AUGUSTE VINCENT, *Wegweiser zur Namenforschung. Von Friedrich Engels bis in die Gegenwart. Kollektiv der Leipziger namenkundlichen Arbeitsgruppe. Halle (Saale) 1962; TASZYCKI, ismertetése: ERNST EICHLER, Die Orts- und Flussnamen der Kreise Delitsch und Eilenberg. Deutsch-slawische Forschungen, No. 4, 194 kk.*
- [2] L. INCZEFI GÉZA: *SzPF. Évk. 1962, 29–31.*
- [3] KÁZMÉR MIKLÓS munkájában (Alsó-Szigetköz földrajzinevei 6) a *megkülönböztető elem* nevet használja, de a nevek előtagjának jelölőfunkcióját figyelembe véve, helyesebbnek tartom a *meghatározó elem* elnevezést. Hasonló műszót használ a német szakirodalom, pl. F. MÜNTZ, *Deutsche Ortsnamenkunde. Leipzig 1927* (GW=Grundwort, BW=Bestimmungswort).
- [4] Ez a dolgozat részlet a szerzőnek „Makó vidéke földrajzi neveinek névtudományi vizsgálata” című kézirat munkájából.
- [5] MNy. II, 81–123.
- [6] Földeák élő és kihalt utcaneveiből valók példáim.
- [7] *Deutsche Namenkunde* II, 1, 14 §.
- [8] STROH, *Handbuch der germanischen Philologie. Berlin, 1952, 107.*
- [9] *La methode comparative en linguistique historique. Oslo 1925, 41–42.*
- [10] L. INCZEFI GÉZA: *SzPF.Évk. 1962, 34.*
- [11] L. INCZEFI GÉZA: MNy. LX, 80–86.
- [12] GYÁRFÁS ISTVÁN, *A jász-kunok tört. III, 335; RÁSONYI LÁSZLÓ, ActaLing. VII, 76.*
- [13] Hnt. 1944.
- [14] L. INCZEFI GÉZA, *Szeged környékének földrajzi nevei.*
- [15] BOROVSKY SAMU, *Csanád vm. tört. I, 69, 326.*
- [16] ÁUO. VII, 431.
- [17] *SzPF. Évk. 1960, 110.*
- [18] Makói lvt. *Testamentumok I, szám nélkül.*
- [19] Csanádi Püspökség makó-lelei uradalmának levéltára 1780/4 d.
- [20] Makói lvt. *Testamentumok VII, 639.*
- [21] *SzegFüz. III, 101 kk., NÉNy. I, 225 kk.*
- [22] *Az Écsedi-láp madárvilága fennállása utolsó évtizedeiben. Budapest, 1931.*
- [23] I. h. 103.
- [24] INCZEFI GÉZA, *Szeged környékének földrajzi nevei 56.*
- [25] MÉSZÖLY GEDEON: *NÉNy. I, 225.*
- [26] Vö. EPERJESY KÁLMÁN, *A Maros szabályozása Makónál 1754-ben. Csanádvármegyei Könyvtár 12, 16.*
- [27] L. REIZNER JÁNOS, *Makó város tört. Szeged, 1892, 91, 96.*
- [28] Csanádi Püspökség levéltára 1799/40.

[29] BENKŐ LORÁND, Nyárádmente földrajzi nevei 46.

[30] Hnt. 1944.

[31] Deutsche Namenkunde II, 2, 739. §.

[32] Уо.

О ТИПОЛОГИИ ГЕОГРАФИЧЕСКИХ НАЗВАНИЙ И О ВОПРОСАХ, СВЯЗАННЫХ С НИМИ

Г. Инцефи

В первой части данной работы автор дает — учитывая венгерскую и основную зарубежную литературу — подробную типологическую систему географических названий, пригодную и для практических целей. По своему новому методу автор различает директные и индиректные названия. Он называет директным название, обозначающее какое-либо свойство и специфику воды или земли, связанное с самой водой или землей. Индиректным автор считает название, обозначение которого происходит не от воды или земли, а данного края, владельца или события. При различении этих данных выясняется из типологии, по какому принципу чаще всего дается географическое название в типологии. При типизации и двухсложных названий надо учитывать и основной элемент, и определяющий элемент, поскольку только таким образом выясняется, что отдельные основные элементы с какими определяющими бытуют в определенном районе. При типизации элементов, происходивших от личных имен, надо учитывать, употребляется ли данный элемент в настоящее время в качестве имени или нет; а также, что данный элемент имени сам по себе употребляется ли для географических названий или нет. Автор из части собственного собрания названий демонстрирует типологию, учитывающую эти разные аспекты.

Во второй части работы автор утверждает, что основой типологии является толкование названий, потому что место названий в типологии определяется этимологией названий. Однако толкование топонимических названий частей районов иногда связано с трудностями. Причина этого заключается в том, что о названиях редко имеются исторические данные, но и они могли измениться народной этимологией. Для объяснения топонимических названий необходимо хорошее знание местности. Исследователь должен хорошо знать также и живые и исторические личные имена и прозвища района. Автор наглядно поясняет эти явления на примерах.

ÜBER DIE TIPOLOGIE DER ON UND DAMIT VERBUNDENE FRAGEN

Von
G. INCZEFI

Der Verfasser stellt im ersten Teil der Schrift — die ungarische und auch die wichtigere ausländische Fachliteratur beachtend — ein ausführliches, praktisches typologisches System dar. In seiner Systematisierung empfiehlt er als neues Ergebnis seiner Untersuchung die Absonderung der direkten und indirekten Benennungen. Direkte Benennungen werden diejenigen genannt, welche auf einer vom Wasser oder der Erde selbst ausgehenden Betrachtung basierend, die Benennungen irgendeiner Eigenschaft, Eigentümlichkeit sind. Für indirekte Benennungen werden die Namen gehalten, die nicht aus dem Wasser, aus der Erde selbst ausgehen, sondern auf der Betrachtung der Umgebung, des Inhabers oder dort verlaufenen Ereignisse beruhen. Durch die Unterscheidung dieser geht aus der Typologie auch das hervor, daß die einzelnen GW mit welchen BW auf irgendeinem Gebiet in Gebrauch sind. Bei der Typisierung der Glieder, die aus PN stammen, muß in Betracht genommen werden, ob dieses Glied auch noch heute als PN üblich ist, oder schon nicht; weiter muß man noch beachten, ob das aus PN stammende Glied der ON selbst auch allein als ON lebt, oder nicht. Der Verfasser stellt eine diese verschiedenen Gesichtspunkte in Betracht nehmende Typologie aus einem Teile seiner eignen Namensammlung von der Gegend von Makó dar. Im zweiten Teil der Schrift behandelt der Verfasser die Frage, daß die Namendeutung den Grund der Typologie bietet, weil den Ort der Namen im System der Typologie die Etymologie der Namen bestimmt. Aber die Deutung der Flurnamen stößt oft auf große Schwierigkeiten. Der Grund dieser ist, daß man selten über historische Belege verfügt, und auch diese können schon von der Volksetymologie umgestaltet worden sein. Zur Namendeutung ist auch große Lokalkennntnis nötig, und der Forscher muß auch die lebenden und historischen PN und Spottnamen der Gegend kennen. All diese veranschaulicht der Verfasser an Beispielen.